

Белорусский государственный университет
Республиканский институт китаеведения имени Конфуция
Национальная академия наук Беларуси
Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы
Минский городской научно-педагогический центр «Тайген»

НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ВИКТОРУ ВЛАДИМИРОВИЧУ МАРТЫНОВУ

Сборник научных трудов

Выпуск 2

Минск
РИВШ
2015

Дзярновіч А. І.

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік
аддзела ўсеагульнай гісторыі, міждзяржаўных і міжнародных адносін
Інстытута гісторыі НАН Беларусі
(г. Мінск)

ДЭФІНІЦЫІ АФІЦЫЙНАЯ МОВА ВКЛ: ПАМІЖ САЦЫЯЛІНГВІСТЫКАЙ І ГІСТАРЫЧНЫМІ ДЫСКУРСАМІ

Пытанне аб юрыдычным статусе і культурна-палітычнай інтэрпрэтацыі афіцыйнай канцылярскай (у адпаведнасці з II і III Статутамі ВКЛ) мовы працягвае хваляваць гісторыкаў. Дыяпазон азначэнняў вельмі шырокі – ад «канцылярскай славянскага» (сучасная літоўская гістарыяграфія) ці «заходнярускія» да «старабеларускай» (беларуская гістарыяграфія і часткова літоўская гістарыяграфія) і «палескага» (украінскі даследчык Майсіенка).

Найперш трэба адзначыць, што тэрмін «старабеларуская мова» з’яўляецца канвенцыянальным і замацаваўся ў навуковай літаратуры дзякуючы Яфіму Карскаму, які ў сваім дакладзе на IX Археалагічным з’ездзе ў Вільні ў 1893 г. прапанаваў саму гэтую дэфініцыю: «По нашему мнению, старое западно-русское наречие, будучи разговорным в устах образованного общества, постоянно опиралось на язык простого народа местного белорусского племени. Вследствие указанного обстоятельства, по преобладанию в нём элементов белорусской речи, и называть его следует белорусским языком, прибавляя разве для отличия от современного белорусского наречия название старого»¹.

Сярод беларускіх спецыялістаў па гісторыі мовы дасягнута згода ў выкарыстанні для гэтага мовы тэрміна «старабеларуская літаратурна-пісьмовая мова» (Л. Шакун, А. Жураўскі). Вызначаны асаблівасці сістэмы лісты, фанетычнага ладу, граматычнай сістэмы, лексічнага складу гэтай мовы (А. Булыка, А. Жураўскі, І. Крамко, Ф. Янкоўскі), сукупнасць яго функцыянальных стыляў – дзелавы, свецка-мастацкі, рэлігійны (А. Жураўскі), зафіксаваныя іншыя формы існавання гэтай мовы – тэрытарыяльныя і сацыяльныя дыялекты, прастамоўі і інш (У. Свяжынскі). У Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі завершана праца над складаннем капітальнай лексікаграфічнай картатэкай пісьмовых помнікаў старабеларускай мовы і працягваецца выданне унікальнага лексікаграфічнага працы – «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы». Акрамя таго, беларускімі гісторыкамі ў якасці саманазвы гэтай мовы выкарыстоўваецца тэрмін гістарычных крыніц таго часу – «руская» мова. Пры гэтым сам тэрмін ставіцца ў двукоссі, а часам і ў расійскамоўнай версіі выкарыстоўваецца адно -с.

Значна большую варыятыўнасць як проста ў назве, так і ў самой дэфініцыі гэтай мовы мы знаходзім у літоўскіх спецыялістаў. Вядомы гісторык і дыялекталогіі літоўскай мовы З. Зінкявічус характарызуе афіцыйны канцылярская мова ВКЛ як «старажытнаакроўнаславянскі, парадкам разведзены мясцовымі заходнеславянскіх моўнымі элементамі». На яго думку гэтая мова была штучным, так як будучы агульнадзяржаўным канцылярскай, ён

¹ Карский Е.Ф. Что такое древнее западно-русское наречие // Труды IX Археологического съезда в Вильне. Т. 2. Москва, 1897. С. 70.

не стаў гутаркавай. Адначасова Зінкявічус прызнае, што ў адрозненне ад Маскоўскай дзяржавы на славянскі канцылярская мова ВКЛ моцны ўплыў аказаў гутаркавая мова заходняй частцы ўсходнеславянскай тэрыторыі, на якой з цягам часу сфармаваліся сучасныя беларускую і ўкраінскую мовы. У канцы XVI ст. канцылярская мова была ўжо «беларусізавана». Літоўскі гісторык права К. Яблонскіс паказваў яшчэ большую “бездань” паміж “рускай” канцылярскай мовай ВКЛ і беларускай мовай. Гэты “рускую” мову ён лічыў агульным для Беларусі, Украіны і Маскоўскай Русі, выключна пісьмовай, узыходзячай да балгарскаму, якая мела агульнае з беларускай мовай не больш, чым пісьмовая лацінская мова з італійскія гаворкамі Міжземнамор’я. Таму, на яго думку, няправільна называць гэтую мову беларускай. Гісторык літоўскай мовы Й. Паленіс адзначае, што ў лінгвістычнай літаратуры пакуль цвёрда не ўсталявалася назва гэтай мовы. Прытрымліваючыся традыцыйнай схемы, Паленіс лічыць, што асновай канцылярскай мовы ВКЛ з’яўляецца старажытна-руская літаратурная мова, а механізм ўзнікнення першай з іх складаецца ў насычэнні старажытнарускога мовы асаблівасцямі заходніх гаворак, літоўскімі і польскімі элементамі. Літоўскі гісторык кнігі Л. Уладзіміравас указваў на тое, што асновай пісьмова-літаратурнай мовы з’яўляецца не царкоўнаславянская ці балгарскую мовы, а мясцовы гутарковую мову.

У нашы дні ў сувязі з рэалізацыяй праграмы выдання Метрыкі ВКЛ праблема дэфініцыі мовы зноў стала актуальнай для літоўскіх даследчыкаў, на гэты раз у першую чаргу для гісторыкаў-археаграфіі. С. Лазутку ў сваіх публікацыях Статутаў і Судовых кніг Метрыкі ВКЛ першай паловы XVI ст. выкарыстаў тэрмін «старабеларуская мова», акрамя таго лічыць, што ён быў не проста пісьмовым, але і гутаркавай. Падставай для такіх высноў паслужыў аналіз запісаў судовых спраў, у якіх бачны «не проста фармуляр судовых спраў, але перадача жывы прамовы баяраў і нават сялян Мінскага, Кобрынскага павеятаў». Лазутка таксама лічыць «самым цікавым», з пункту гледжання мовы, «што і літоўскія байорасы (баяры), і нават сяляне даюць паказанні, па нашым цвёрдым перакананні, на гэтай мове». У адрозненне ад археаграфіі і гісторыкаў-прававедаў Віленскага ўніверсітэта гісторыкі і археаграфіі Інстытута гісторыі Літвы выкарыстоўваюць тэрмін «славянская канцылярская мова», часам ўжываецца нават тэрмін XIX ст. – «заходнеруская мова». Але навацыяй апошняга часу стала вяртанне да тэрміна *gudy*, які пры ўсёй сваёй традыцыйнасці можа мае розныя каштоўнасна-псіхалагічныя канатацыі (С. Лазутка, Э. Гудавічюс, А. Дубоніс). У любым выпадку, гэта даволі канкрэтнае вызначэнне для літоўскай мовы, але праблема дэфініцыі мовы ў расійскамоўных тэкстах застаецца ў рамках літоўскай гістарыяграфіі адкрытай¹.

У літоўска-беларускай дыскусіі, што распалілася (А. Дубоніс – У. Свяжынскі)², пад пільны аналіз патрапілі і самі сацыялінгвістычныя

¹ Дзярновіч А. “Гуды” як гістарычны назоў беларусаў па-літоўску: “готы” ці “варвары”? // *Беларусь і беларусы сярод суседзяў: гістарычныя стэрэатыпы і палітычныя канструкты*. Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі. Рэдактары: Алесь Лагвінец, Таццяна Чуліцкая. Варшава: Uczelnia Łazarskiego, 2013. С. 64-65.

² Гл.: *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*. Т. III, 2004.

дэфініцыі. А. Дубоніс акцэнтавана заявіў аб сваім бачанні: «... мы маем справу з лінгвістычнай сумеснай жыццём (суіснаваньнем) і раўнавагай, якія склаліся за стагоддзя ў ВКЛ, а не з праблемы дзяржаўнай мовы... Дзяржаўны мова ў ВКЛ проста адсутнічаў. Пошукі такога можна назваць анахранічная метадам даследаванняў»¹.

Праблема канцылярскай мовы ВКЛ у апошнія дзесяцігоддзе стала вельмі актуальнай і для ўкраінскай гістарыяграфіі і звязана гэта з пошукам «моўнага кода культуры» («Історія української культури»). Агульная выснова заключаецца ў тым, што «мова галіцка-валынскіх грамат, пазней грамат Малдаўскага княства, стаў фармавацца на аснове ўкраінскага мовы, дзелавой мовы Вялікага княства Літоўскага акумуляваў рысы ўкраінскага і беларускага моў» (Яраслаў Ісаевіч). На раннім этапе вызначаюць ў ім былі ўкраінскія рысы, а з сярэдзіны XV ст. і асабліва з XVI ст. – беларускія².

Найноўшая канцэпцыя належыць украінскаму гісторыку мовы і дыялекталогіі В. Майсіенку, які лічыць, «руська мова» не ўзнікла на аснове жывых чорт аднаго з народаў, а «беларускі [моўнай] комплекс» супаў з «палескім». Таму ад XVI ст. ёсць сэнс казаць аб старабеларускай-палескім варыянце «рускай мовы», які ўжо выразна супрацьпастаўляць стараўкраінскаму³.

У спрэчках гісторыкаў вельмі важная застаецца этнічная кампанента інтэрпрэтацыі, якая разумеецца ў сучасным значэнні, лінгвістычныя жа аспекты прымаюцца пад увагу вельмі рэдка. Справа ў тым, што этнічны маркер гэтай мовы дазваляе гісторыкам рабіць далейшыя высновы аб «этнакультурнай прыродзе» самога Вялікага Княства. Ці гатовыя гісторыкі, якія адстойваюць «нацыянальныя правы», казаць ад імя «за ўсё» Вялікага Княства Літоўскага, а не толькі ад імя сваіх нацыянальных гістарыяграфіі?

Усе вышэй прыведзеныя прыклады дыскусій тычыліся ўжывання пісьмовай мовы. Многія лінгвісты мяркуюць што ўсе тыпы пісьма цалкам выходзяць па-за межы мовазнаўства і што гэтая навука мае абмежавацца вывучэннем толькі гукавай (гутарковай) мовы. Але канадскі даследчык Генры Анры Глісон праз сваю канцэпцыю дэскрыптыўнай лінгвістыкі даводзіць, што паміж маўленнем і пісьмом існуе цесная непарыўная сувязь. Пры вывучэнні і маўлення, і пісьма нярэдка выкарыстоўваюць тыя ж самыя метады, а іх структуры аказваюцца ў многіх адносінах падобнымі. Усё ж неабходна вельмі выразна размяжоўваць вуснае маўленне ад мовы пісьмовай і, у тым ліку ў гістарычных даследаваннях, асобна абумоўліваць гэты феномен – пісьмовую мову.

Асэнсаванне вопыту дыскусіі дазваляе сцвярджаць, што ў асобных спецыялізаваных галінах магчыма дасягнуць адэкватных ацэнак – адносна

¹ Дубоніс, Артурас. Да праблемы дзяржаўнай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім // *Met-risiana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*. Т. III, 2004. С. 218—219.

² *Історія української культури*. У 5 т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ: Наукова думка, 2001. С. 191.

³ Мойсиенко В.М. Этноязыковая принадлежность «русской мовы» во времена Вилекого княжества Литовского и Речи Посполитой // *Славяноведение*. 2007, № 5. С. 62.

прававога статусу гэтай мовы, яго лінгвістычнай класіфікацыі. Але агульная дэфініцыя пакуль недасяжная. Падобнае вызначэнне, якое задаволіла б гісторыкаў розных школ і напрамкаў, магчыма толькі як канвэнцыйнае – на ўзроўні агульнага пагаднення, няхай і з пэўнай доляй умоўнасці.

СОДЕРЖАНИЕ

О II МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ВИКТОРУ ВЛАДИМИРОВИЧУ МАРТЫНОВУ (К 90-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)»	3
БОЛЬШОЕ ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ	7
<i>Міхневіч А.Я.</i> ДАСЛЕДЧЫК. ТВОРЦА. АСОБА	8
<i>Гордей А.Н.</i> О КОМБИНАТОРИКЕ ЧИСЛОВЫХ ЗНАКОВ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	12
<i>Григянец Р.Б., Венгеров В.Н., Мисякова Г.Т., Лаужель Г.О.</i> АВТОМАТИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И РАЗРАБОТОК В НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ.....	15
<i>Козлова Р.М.</i> СЛАВЯНСКИЕ ЭТНОНИМЫ ВУТУЊСЕ, ВЕТНЕНІСІ (лингвистический комментарий)	24
<i>Кожина А.А.</i> О ВРЕМЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ВЕТХОГО ЗАВЕТА В ЗАПАДНО- И ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ПЕРЕВОДАХ.....	33
<i>Рассадин С.Е.</i> К ВОПРОСУ О ВЕНЕТАХ В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	40
<i>Руденко Е.Н.</i> К СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ ОБОЗНАЧЕНИЙ ПОНЯТИЯ «СВОБОДА» В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ	46
<i>Цыхун Г.А.</i> АДНОСНА ЛІНГВІСТЫЧНАГА ТЭРМІНА "ПРАЊІКНЕННЕ" (ТЭРМІНАЛАГІЧНАЕ ЭСЭ)	53
МАЛОЕ ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ	57
СЕКЦИЯ 1. ИНДОЕВРОПЕИСТИКА И ЭТНОЛОГИЯ	57
<i>Богоедова Т.Н.</i> К ЭТИМОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ГИДРОНИМОВ БАСЕЙНА СОЖА	58
<i>Дзярновіч А. І.</i> ДЭФІНІЦЫІ АФІЦЫЙНАЯ МОВА ВКЛ: ПАМІЖ САЦЫЯЛІНГВІСТЫКАЙ І ГІСТАРЫЧНЫМІ ДЫСКУРСАМІ.....	61
<i>Кутырова-Чубаля Г. Г.</i> ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНЫЯ АДЗНАКІ БЕЛАРУСКАЙ ЭТНАПЕСЕННАЙ МОВЫ (лінгва-музычны характарыстыкі)	65

<i>Латицкая Н.И.</i> ПРИНЦИПЫ НОМИНАЦИИ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РУССКИХ И БЕЛОРУССКИХ ЗАГОВОРАХ.....	73
<i>Даниленко Е.И.</i> ДИАЛОГИЧНОСТЬ КАК ОДНА ИЗ ВАЖНЕЙШИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЧЕЛОБИТНЫХ XVII В.	78
<i>Зинкевич А.В.</i> ПРИНЦИПЫ ИЗУЧЕНИЯ ОККУПАЦИОННОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ (на примере славянских стран).....	83
<i>Фурсова Е.Ф.</i> СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ БЕЛОРУССИИ – РУССКИХ СТАРООБРЯДЦЕВ И БЕЛОРУСОВ ПО МАТЕРИАЛАМ ПОМИНАЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ XX – НАЧАЛА XXI В.).....	88
СЕКЦИЯ 2. СЛАВИСТИКА	95
<i>Ивашина Н.В.</i> О КАТЕГОРИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ 'ВОЗРАСТ' В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ....	96
<i>Рассадин Я.С.</i> ГОРНО-ЛЕСНЫЕ ЛАНДШАФТЫ СОГЛАСНО СЛАВЯНСКОЙ ТОПОНИМИИ ПЕЛОПОННЕСА	102
<i>Супрунчук Н.В.</i> НЕКОТОРЫЕ СЛУЧАИ НЕСВОБОДЫ РУССКОГО УДАРЕНИЯ	105
СЕКЦИЯ 3. БЕЛОРУСИСТИКА	110
<i>Волкава Я.В.</i> ПЕРААСЭНСАВАННЕ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ У БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ: ПРАБЛЕМЫ ЭТЫМАЛАГІЗАЦЫІ.....	111
<i>Латцёнак А.М.</i> МЕЖЫ СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ АМАНІМІІ: ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫ ПАДЫХОД.....	115
<i>Маракуліна Т.М.</i> ЛЕКСІКАГРАФІЧНАЕ АПІСАННЕ ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНАЙ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: СІСТЭМА І ПРЫНЦЫПЫ ПАСТАНОЎКІ СТЫЛІСТЫЧНЫХ ПАМЕТ	125
<i>Міцкевіч В.У.</i> АДЛЮСТРАВАННЕ НАЗВАЎ ЛЯСНЫХ МАСІВАЎ, ЗАРАСНІКАЎ, АСОБНЫХ ВІДАЎ РАСЛІН У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ ТАΠΑНІМІІ	135
<i>Рааго П.А.</i> АДЛЮСТРАВАННЕ РАСЛІННАГА І ЖЫВЁЛЬНАГА СВЕТАЎ У СЕМАНТЫЦЫ ДЗЕЯСЛОВАЎ: АГУЛЬНАЕ І АДРОЗНАЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І СЛАВАЦКАЙ МОЎ).....	141

<i>Сянкевіч Н.М.</i> АБ КОРПУСЕ ТЭКСТАЎ ДЛЯ КАНКАРДАНСА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ XIX СТАГОДДЗЯ.....	148
<i>Шабулдаева Н.И.</i> НАЗВАНИЯ ХЛЕБА С КОРНЯМИ *КОМ-, *ГОМ-, * ЖЕ-/ *ЖЬМ- В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ	156
СЕКЦИЯ 4. ТЕОРИЯ ЯЗЫКА И ОРИЕНТАЛИСТИКА.....	167
<i>Буденис О.Г.</i> ПАРАДИГМА ПРЕДЛОЖНЫХ ЕДИНИЦ С БАЗОВЫМ СЛОВОМ НАПРАВЛЕНИЕ	168
<i>Раманоўская А.В.</i> СІСТЭМА КІТАЙСКА-БЕЛАРУСКАЙ ТРАНСКРЫПЦЫІ	177
<i>Саруханова Ю.И.</i> К ВОПРОСУ О РАЗГРАНИЧЕНИИ КИТАЙСКИХ ПОЛУПРЕДЛОГОВ И ЁГЕНОВ-ПРОТОТИПОВ	190
<i>Чекулаева А.С.</i> МЕТОДОЛОГИЯ ВЫДЕЛЕНИЯ БАЗОВЫХ ТЕРМИНОВ ЦВЕТА В КИТАЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ	199
СОДЕРЖАНИЕ	209

Научное издание

**НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ, ПОСВЯЩЕННЫЕ
ВИКТОРУ ВЛАДИМИРОВИЧУ МАРТЫНОВУ**

Сборник научных трудов

Выпуск 2

В авторской редакции

Компьютерная верстка *Т. А. Фомичева*

Дизайн обложки *Г. С. Барковский*

Подписано в печать 27.04.2015. Формат 60×84/16

Бумага офсетная. Ризография.

Усл. печ. л. 12,3. Уч.-изд. л. 17,5. Тираж 100 экз. Заказ 37.

Издатель и полиграфическое исполнение
государственное учреждение образования
«Республиканский институт высшей школы»

Свидетельство о государственной регистрации издателя,
изготовителя, распространителя печатных изданий

№ 1/174 от 12.02.2014.

Ул. Московская, 15, 220007, г. Минск.